

UDK: 33

FIMEK

FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU

ISSN 2217-5458

Ekonomija

teorija i praksa

Economics

Theory and Practice

GODINA XI • BROJ III • NOVI SAD, 2018.

Economics – Theory and Practice
Ekonomija
teorija i praksa

IZDAJE:

UNIVERZITET PRIVREDNA AKADEMIJA U NOVOM SADU
FAKULTET ZA EKONOMIJU I INŽENJERSKI MENADŽMENT U NOVOM SADU
Cvećarska 2, 21000 Novi Sad
tel./faks: 021/400–484, 469–513
redakcija@fimek.edu.rs

Glavni urednik
Dragan Soleša

Odgovorni urednik
Marko Ivaniš

Sekretar redakcije
Katarina Soleša

Lektor i korektor za srpski jezik
Marija Sudar

Lektor i korektor za engleski jezik
Kristina Marić

Tehnička realizacija i štampa
Štamparija FELJTON, Novi Sad

Tiraž
100

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

33

EKONOMIJA : teorija i praksa = Economics : theory and practice / glavni urednik Dragan Soleša. – God. 4, br. 1 (2011)– . – Novi Sad : Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, 2011–. – 23 cm

Nastavak publikacije: Zbornik radova = ISSN 1820–9165. – Tromesečno.
ISSN 2217–5458 = Ekonomija

COBISS.SR-ID 262822663

Časopis "Ekonomija - teorija i praksa" je kategorizovan kao istaknuti nacionalni časopis za društvene nauke – ekonomija i organizacione nauke - M 52

(<http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/05/2017.pdf>)

Sadržaj|Contents

PREGLEDNI RADOVI

Mijailović Mirjana, Vapa Tankosić Jelena

PITANJE BEZBEDNOSTI U OKVIRU EKONOMIJE EVROPSKIH INTEGRACIJA

Mijailović Mirjana, Vapa Tankosić Jelena

THE ISSUE OF SECURITY WITHIN THE FRAMEWORK OF EUROPEAN INTEGRATION ECONOMICS

1-17

Cvetković Kristina

UNAPREĐENJE POSLOVNOG PROCESA REINŽENJERINGOM KAO KONCEPT DOPRINOSA POSLOVNOM USPEHU

Cvetković Kristina

BUSINESS PROCESS IMPROVEMENT WITH REENGINEERING - AS A CONCEPT WHICH CONTRIBUTES TO BUSINESS SUCCESS

18-35

STRUČNI RADOVI

Ivanišević Dragan, Prodanović Radivoj, Stajić Dunja

EKONOMIKA PROIZVODNJE PARADAJZA U ZAVISNOSTI OD NAČINA NABAVKE RASADA

Ivanišević Dragan, Prodanović Radivoj, Stajić Dunja

ECONOMICS OF TOMATO PRODUCTION DEPENDING ON THE METHOD OF SEEDLING PROCUREMENT

39-62

Đorđević Nataša, Lakićević Marija, Milićević Snežana

BENČMARKING ANALIZA TURIZMA U NACIONALNIM PARKOVIMA TARA I KOPAONIK

Đorđević Nataša, Lakićević Marija, Milićević Snežana

TOURISM DESTINATION BENCHMARKING ANALYSIS OF THE TARA AND KOPAONIK NATIONAL PARKS

52-70

Dragojlović Vladimir, Mijalkovski Zoran, Radivojević Srbislav

BENČMARKING KAO INOVACIJA U OBRAZOVANJU

Dragojlović Vladimir, Mijalkovski Zoran, Radivojević Srbislav

BENCHMARKING AS AN INNOVATION IN EDUCATION ADMINISTRATION

71-85

Stoiljković Aleksandra

RAZVOJ KARIJERE U MEĐUNARODNOM MENADŽMENTU LJUDSKIH RESURSA

Stoiljković Aleksandra

CAREER DEVELOPMENT IN INTERNATIONAL HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

86-104

STRUČNI RAD

BENČMARKING ANALIZA TURIZMA U NACIONALNIM PARKOVIMA TARA I KOPAONIK

Dorđević Nataša¹

Lakićević Marija²

Milićević Snežana³

Sažetak: *Najposećeniji nacionalni parkovi Srbije su Kopaonik i Tara. Cilj rada jeste poređenje ova dva nacionalna parka kao turističkih destinacija i ukazivanje na značaj planiranja turizma u nacionalnim parkovima. Podaci o trenutnom stanju turizma u Nacionalnom parku Tara i Nacionalnom parku Kopaonik prikupljeni su pregledom stručne literature veb-sajtova, obrađeni su deskriptivno, putem poređenja, odnosno benčmarkinga i statističkim metodama. Benčmarking analiza je izvršena na najposećenijim nacionalnim parkovima Srbije, ali treba istaći da motivi posete ovim destinacijama nisu samo njihove zaštićene prirodne vrednosti. Kopaonik je nakon Zlatibora najposećenija planina u Srbiji i atraktivni zimski centar ne samo na domaćem već i na međunarodnom tržištu. Turistički kapaciteti Kopaonika su brojniji i po kvalitetu bolji u odnosu na one koje se nalaze na Tari. Takođe, na Kopaoniku se ostvaruje veći turistički promet nego na planini Tari.*

Ključne reči: *Nacionalni park, Tara, Kopaonik, turistički promet, benčmarking*

¹ Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vojvođanska 5A, Vrnjačka Banja, e-mail:natasa.djordjevic@kg.ac.rs

² Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vojvođanska 5A, Vrnjačka Banja, e-mail:marija.lakicevic@kg.ac.rs

³ Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vojvođanska 5A, Vrnjačka Banja, e-mail:snezana.milicevic@kg.ac.rs

UVOD

Sve uočljivije negativne implikacije ljudske delatnosti na životnu sredinu učinile su da se danas više govori o neophodnosti zaštite prirodnih resursa putem održivog razvoja, povećanja ekološke svesti i zakonskih regulativa. Rastući trend urbanizacije pretili da smanji broj područja očuvane životne sredine. Da bi se ovome stalo na put, prostori netaknute i očuvane životne sredine, bogatog biodiverziteta se stavljaju pod zaštitu. Zaštitom se ograničavaju ili u potpunosti zabranjuju pojedine čovekove aktivnosti kako bi se kontrolisano koristili prirodni resursi i kako bi se sprečila njihova degradacija.

Priroda, sa svim svojim atraktivnostima i vrednostima predstavlja jedan od najstarijih motiva turističkih kretanja. Da je ovaj motiv i dalje prisutan među turističkom tražnjom govori i činjenica da su zaštićena prirodna dobra jedna od najaktuelnijih destinacija savremenog turizma. Danas se sve više govori i o turističkoj zaštiti prirode kao posledici sve snažnijeg razvoja odnosa na relaciji turizam – zaštićeno prirodno dobro (Stojanović, V. 2011). Govoreći o odnosu turizma i životne sredine, važno je napomenuti da ova delatnost može negativno i pozitivno da utiče na prirodno i kulturno nasleđe destinacije, zbog čega je neophodan proaktivan pristup razvoju turizma. Ovo se posebno odnosi na zaštićena područja koja u Srbiji mogu biti definisana u sedam različitih kategorija, odnosno vrsta, a to su (Zavod za zaštitu prirode Srbije, 2018): nacionalni park; park prirode; predeo izuzetnih odlika; opšti i specijalni rezervat prirode; spomenik prirode; zaštićeno stanište.

Nacionalni parkovi jesu manje ili veće predeone celine neponovljivih karakteristika, namenjenih domicilnom stanovništvu, turistima, ljubiteljima prirode, planinarima i naučnicima i predstavljaju svojevrsku ostavštinu za budućnost (Milenković, S. 2006). U Srbiji postoji pet nacionalnih parkova: *Kopaonik*, *Tara*, *Fruška gora*, *Đerdap* i *Šar-planina*, od kojih najveći turistički promet ostvaruju NP *Kopaonik* i NP *Tara*.

Cilj rada je da prikaže trenutno stanje turizma NP *Tara* i NP *Kopaonik* i da ukaže na razlike između njih, kao i na značaj planiranja turizma u ovim destinacijama. Osnovna pretpostavka rada je da postoji razlika u stepenu razvoja turizma NP *Kopaonik* i NP *Tara*. Posebna pretpostavka je da je materijalna baza za turizam NP *Kopaonik* razvijenija.

NACIONALNI PARKOVI KAO TURISTIČKE DESTINACIJE

Međunarodna unija za zaštitu životne sredine (The International Union for Conservation of Nature – IUCN) definiše nacionalne parkove kao „velika prirodna područja koja su izdvojena radi zaštite ekoloških procesa koje se odvijaju na velikim geografskim područjima, zajedno sa vrstama i ekosistemima koji su karakteristični za to područje i koji, takođe, podupiru duhovni doživljaj, nauku, edukaciju i posetu (IUCN, 2018). U Republici Srbiji, nacionalni parkovi su definisani Zakonom o Zaštiti prirode kao ”područje sa većim brojem raznovrsnih prirodnih ekosistema od nacionalnog značaja, istaknutih predeonih odlika i kulturnog nasleđa u kome čovek živi usklađeno sa prirodom, namenjeno očuvanju postojećih prirodnih vrednosti i resursa, ukupne predeone, geološke i biološke raznovrsnosti, kao i zadovoljenju naučnih, obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih, zdravstveno-rekreativnih potreba i ostalih aktivnosti u skladu sa načelima zaštite prirode i održivog razvoja“ (Vlada Republike Srbije, Zakon o zaštiti prirode). Sve dok se ne ugrožava priroda u nacionalnim parkovima Srbije dozvoljene su delatnosti koje su u funkciji obrazovanja, zdravstveno-rekreativnih i turističkih potreba.

Nacionalni parkovi zbog svojih karakteristika i specifičnih turističkih atrakcija spadaju među najaktuelnije turističke destinacije (Biederman, P.S. 2008). Turizam u nacionalnim parkovima može biti važan generator privrednog rasta i razvoja. Doprinosi povećanju prihoda, stimuliše razvoj novih turističkih preduzeća, podstiče razvoj različitih aktivnosti, podstiče lokalne proizvođače i pružaoce usluga, otvara nova tržišta, poboljšava životni standard, omogućava zaposlenima sticanje novih znanja i veština, povećava sredstva koja se mogu iskoristiti za zaštitu životne sredine, za unapređenje i održavanje prostora. Turizam u nacionalnim parkovima utiče na ponašanje posetioca i lokalnog stanovništva, poboljšava celokupnu infrastrukturu, ali takođe pomaže u razvoju mehanizama za samofinansiranje određenog broja operacija na području nacionalnog parka (Eagles, P. i dr. 2002).

Iako je turizam dozvoljena delatnost u nacionalnim parkovima, zahteva primenu principa održivog razvoja, jer i samo prisustvo velikog broja turista može ugroziti životnu sredinu. Održivi turizam podrazumeva primenu strategija kojima se podstiču pozitivni uticaji turizma i ublažavaju ili otklanjaju negativni. U ove strategije ubrajamo (Gee, C.Y. i

dr. 1999): politiku i planiranje, menadžment resursa, konstrukciju objekata, menadžment posetilaca, prilagođavanje sredine, marketing i promociju, obrazovanje i obuku, istraživanje i nadzor. Najzastupljeniji modeli planiranja i strategije održivog razvoja turizma u nacionalnim parkovima su (Damjanović, I. 2009): noseći kapacitet (ograničavanje broja posetilaca), granica prihvatljivih promena (definisanje niza ekoloških uslova koji se smatraju poželjnim), zoniranje (prilagođavanje tipova razvoja i aktivnosti određenim prostornim zonama), izdavanje dozvola (na primer: formiranje cena ulaznice), standardi dizajna (brojni načini putem kojih se objekti i infrastruktura mogu graditi kako bi se umanjili negativni i povećali pozitivni uticaji na životnu sredinu), revizija životne sredine i strateška procena uticaja na životnu sredinu, menadžment posetilaca (reguliše broj, kretanje i aktivnosti turista), adaptiranje životne sredine (na primer: postavljanje zaštitnih struktura kao što su betonski zidovi, šetališta, staza za šetanje i objekata za posetioce), edukativne i marketing strategije (povećanje ekološke svesti) i istraživanje i kontrola.

Pored tradicionalnih oblika turizma, kao što su ruralni i ekoturizam, u područjima zaštićene životne sredine se sve više može identifikovati i zdravstveni turizam (Armaitiene, A. i dr. 2014). Ruralni, ekoturizam i zdravstveni turizam su komplementarni oblici turizma, s tim što je važno naglasiti da se ekoturizam zasniva na održivom razvoju i privlači ekološki svesne turiste (Milićević, S. i dr. 2016) i kao takav vrlo je pogodan za razvoj u nacionalnim parkovima.

Važna komponenta ekoturizma i komponenta koju neizostavno treba uključiti u razvoj turizma u nacionalnim parkovima je edukacija. U fokusu edukacije o životnoj sredini bi trebali biti posetioci, ali i lokalno stanovništvo. Sa edukacijom lokalnog stanovništva treba početi od učenja u školama, čime bi se stvorila osnova za pozitivan uticaj na ponašanje i životni stil mlađih generacija, ali i aktivnostima van škola za ostale generacije (Repka, P. i Švecová, M. 2012). Važan je i društveni stav koji mora biti prisutan među stanovništvom, koji prepoznaje vrednosti zaštićenog područja i koji će biti u dovoljnoj meri jak da kreira reakcije na promene u razvoju nacionalnih parkova u cilju njihovog prosperiteta (Eagles, P.F. i McCool, S.F. 2002).

TURISTIČKO-GEOGRAFSKI POLOŽAJ NP TARA I NP KOPAONIK

Tara se nalazi na krajnjem zapadu Srbije, do reke Drine između Višegrada i Bajine Bašte, čije je područje proglašeno nacionalnim parkom 13. jula 1981. godine. NP *Tara* obuhvata planinske delove Tare i njene padine prema Drini, Kremansku kotlinu i deo zlatiborskog područja, kao i dve veće akumulacije: Zaovine i Vrutci, dok jezero hidroakumulacije Perućac predstavlja graničnu zonu ka Bosni i Hercegovini (JUGINUS, 2012). U prostornom, geografskom smislu planina Tara se prostire neposredno od Zlatibora. To upućuje na konstataciju da njihova blizina zapravo ovaj prostor čini turistički kompleksnim u širem smislu. Komunikativnost se, isto tako, u velikoj meri poklapa sa onom koju poseduje Zlatibor. Drumskim putem se iz pravca Beograda, od kojeg je udaljena 180km stiže Ibarskom magistralom, Valjevom i Bajinom Baštom do Perućca (Marinoski, N. i dr. 2015). Od Niša je udaljena oko 338 km, ali tranzitivnost planine Tare ogleda se u njenom graničnom položaju između Republike Srbije i Federacije Bosne i Hercegovine. Najjužu kontraktivnu zonu čine: Užice, Čačak, Valjevo i Višegrad. Preko ovih centara Tara je otvorena prema Šumadiji, Pomoravlju, Posavini, Polimlju, Beogradu, Vojvodini i Federaciji Bosne i Hercegovine koje čine njenu širu kontraktivnu zonu (Bratić, M. 2015).

U okviru granica ovog parka mogu se izdvojiti (Nacionalni park *Tara*, 2018):

- Visoka Tara, koja obuhvata približno 60% teritorije parka ili 11.562 hektara i
- Ravna Tara, sa 7.613 hektara.

Visoka Tara je izdvojena kao zasebna prostorno-funkcionalna celina, jer se na njenom prostoru nalazi skup najvrednijih delova prirode i prirodnih vrednosti sa najmanjim stepenom izmenjenosti i to u I stepenu sa oko 2.948,75 hektara i u II stepenu zaštite sa oko 7.732,39 hektara. U ovom delu NP prioritet ima zaštita prirode, a od privrednih delatnosti dozvoljeno je šumarstvo, lov i tradicionalna planinska poljoprivreda. U ovom delu Tare se nalazi Predov krst, koji predstavlja turistički punkt i polazište prema svim važnijim lokalitetima ovog dela NP.

U okviru prostora Ravne Tare takođe je prioritet zaštita prirode i postoje prirodne vrednosti i kulturna dobra od značaja za NP, ali u ovom delu NP postoji raznovrsnija privredna aktivnost. U prostorima koji su

pod I (274 hektara) i II (1.310 hektara) stepenom zaštite aktivnosti su redukovane i strogo kontrolisane, ali na preostalom prostoru, sem šumarstva i turizma koji su prioritetne privredne aktivnosti, već postoje izgrađeni objekti u turističkim centrima Kaluđerske Bare, Šljivovica, Mitrovac, a u planu je i izgradnja novih kapaciteta u Osluši, Sokoloni i u zoni Krnja jela.

NP *Kopaonik* nalazi se u južnom delu Republike Srbije i zahvata najvrednije i najviše delove planine Kopaonik i to slivove Samokovske, Gobeljske, Brzečke i Barske reke, sa nizom vrhova viših od 1.600 m nadmorske visine i Pančićevim vrhom od 2.017 m. Područje NP *Kopaonik* prostire se na teritorijama opština Raška i Brus (Zakon o nacionalnim parkovima, 2018). Nacionalnim parkom je proglašen iste godine kad i NP *Tara* –1981. godine. Obuhvata površinu od 11.810 hektara. Iz Beograda se može stići putem Beograd–Batočina–Kragujevac–Kraljevo–Jošanička banja–Kopaonik (290 km) i Beograd–Pojate–Kruševac–Brus–Kopaonik (300 km). Ipak, najbliži međunarodni aerodrom nije Nikola Tesla u Beogradu, već aerodrom u Prištini, udaljen 110 km, dok je aerodrom Konstantin Veliki u Nišu udaljen 120 km (Đorđević, D. 2014). U prvoj zoni zaštite NP *Kopaonik* utvrđuju se najstrože mere, zabrane i ograničenja kojima se isključuju sve aktivnosti u prostoru i korišćenje prirodnih resursa, osim kontrolisanih aktivnosti naučnog rada, ograničene edukacije, ograničene i kontrolisane prezentacije posetiocima, sprovođenja zaštitnih, sanacionih i drugih neophodnih mera u slučaju požara, elementarnih nepogoda i udesa, pojava biljnih i životinjskih bolesti i prenamnožavanja štetočina, uz saglasnost nadležnog ministarstva. Poseta u opštekulturne rekreativne svrhe obavezno se odvija u pratnji ovlašćenog lica upravljača NP, ili samostalno sa posebnom dozvolom upravljača. Na području NP, u zonama sa režimom zaštite II stepena uspostavlja se ograničeno i strogo kontrolisano korišćenje prirodnih bogatstava i aktivnosti (izgradnje i korišćenja) u prostoru u meri koja ne ugrožava prirodna staništa. Najveći deo prostora u ovom stepenu zaštite se nalazi u slivovima Barske i Samokovske reke i obuhvata još i predeone celine: Jaram – Brzečka reka, Duboke površine, lokalitet Pančićev vrh. U zoni III stepena zaštite omogućava se razvoj agroekološke poljoprivrede, zaštita i unapređenje šuma, sanitarni lov i rekreativni ribolov uz ekološki odgovorno i održivo upravljanje populacijama divljači i autohtonog ribljeg fonda, plansko uređenje i komunalno opremanje turističkog centra i alpskog skijališta,

planska izgradnja objekata turističkog smeštaja (u skladu sa pravilima utvrđenim Prostornim planom) i drugo (Vlada Republike Srbije, Zakon o nacionalnim parkovima).

Tabela 1: *Površina NP Tara i NP Kopaonik*

Nacionalni park	Ukupna površina	Državna svojina	Privatna i ostali oblici svojine	Površina zona zaštita izražena u procentima ukupne površine NP		
				I zona zaštite	II zona zaštite	III zona zaštite
Tara	24.991,82 hektara	13.588,51 hektara	11.403,36 hektara	13,35%	34,07%	52,58%
Kopaonik	11.969,04 hektara	9.862,6 hektara	2.106,98 hektara	12,38%	29,94%	57,68%

Izvor: *Vlada Republike Srbije, Zakon o nacionalnim parkovima, "Službeni glasnik RS"*

PRIRODNE I KULTURNE ATRAKTIVNOSTI NP TARA I NP KOPAONIK

Na području NP *Tara* raste oko polovina drvenastih vrsta koje su zabeležene na teritoriji Srbije (Cvjetičanin, R. i Perović, M. 2007). Šumska vegetacija planine Tara ima jednu osnovnu specifičnost u odnosu na druge planine Balkanskog poluostrva: iako na planini dominiraju mešovite šume smrče, jele i bukve, i to na preko 85% šumskih površina, na ovoj planini nalazi se veći broj reliktnih i endemoreliktnih šumskih zajednica sa omorikom, crnim borom i drugim vrstama, koje su na znatnim površinama (Javno preduzeće Nacionalni park *Tara*, 2015). Nacionalni park je poznat kao stanište Pančičeve omorike i Pančičevog skakavca, koje je otkrio srpski botaničar Josif Pančić u XIX veku.

U vodama NP *Tara* nastanjeno je 37 vrsta riba svrstanih u 9 familija: pastrmke, lipljani, štuke, šarani, vijuni, somovi, sunčice, grgeči i peševi. Konstatovano je 25 predstavnika vodozemaca i gmizavaca, među kojima se izdvajaju šareni davždenjak, gatalinka, šumska kornjača, smuk, poskok. Planinski kompleks Tare prebivalište je za 153 vrste ptica od kojih su neke potpuno istrebljene u većem delu Srbije. Na Tari su nastanjeni suri orao (Kanjon reke Rače, Drine), orao zmijar, sivi soko, šumska šljuka (rezervat Crveni potok), kao i veliki tetreb. Najbrojnija

skupina ptica su pevačice, koje sačinjavaju 60% populacije ptica. Do sada su registrovane 53 vrste sisara. Od krupnih sisara prisutni su medved, mrki medved, vuk, divokoza, divlja svinja, divlja mačka, jazavac, kuna, zlatica i druge vrste. Od sitnih sisara mogu se naći jež, alpska rovčica, šumska rovčica, riđa voluharica, žutogrli puh, velika voluharica, slepi miš (Vesti, 2016). Šire područje Tare identifikovano je kao područje značajno za biljke (Important Plant Areas - IPA) i kao područje značajno za ptice (Important Bird Areas - IBA). Pored toga, od 2003. godine područje nacionalnog parka Tara predstavlja i odabrano područje za dnevne leptire u Srbiji (Prime Butterfly Areas - PBA), a takođe je identifikovano kao značajno i u okviru EMERALD mreže, evropske ekološke mreže za očuvanje divlje flore i faune i njihovih prirodnih staništa u onim zemljama koje nisu članice EU (Javno preduzeće Nacionalni park *Tara*, 2013).

Svi vodotoci na prostoru Nacionalnog parka tretiraju se kao voda I klase. Tu se nalaze i izvori i vrela, jezera (Perućac, Zaovine), planinski potoci i reke od kojih je najveća Drina čija klisurasto-kanjonska dolina zajedno sa kraškim oblicima reljefa doprinosi slikovitosti planinskog predela.

Na planini Tari nalaze se dva utvrđena nepokretna dobra: manastir Rača i lokalitet Mramorje u Perućcu, koji poseduje 80 spomenika (stećaka) koji potiču iz XIV i XV veka. Od kulturno-istorijskih vrednosti ovog kraja značajno je spomenuti još i selo Kremna, poznato po Kremanskom proročanstvu, etno selo Drvengrad i industrijski spomenik Šarganska osmica.

Kopaonik je takođe mesto bogatog biodiverziteta. Ovde je pronađeno preko 1.600 vrsta biljaka. Samo visokoplaninsku floru gradi 825 vrsta, od kojih je 91 vrsta endemičnog, a 82 vrste subendemičnog karaktera. Tu se ističu tri lokalna kopaonička endemita: kopaonička čuvarkuća, kopaonička ljubičica, i Pančićeva režuha. Na Evropskoj crvenoj listi četiri, na Crvenoj listi flore Srbije nalazi se 50 vrsta, a na spisku prirodnih retkosti Srbije 30 vrsta biljaka ovog masiva. U odnosu na endemsku visokoplaninsku floru Balkanskog poluostrva, 11,9% endema raste na Kopaoniku, što ga čini jednim od najznačajnijih centara endemizma u Srbiji i na Balkanu. Bogata fauna insekata (jedini poznati lokalitet na kome je nađena endemična i reliktna vrsta dnevnog leptira, veći broj vodozemaca i gmizavaca, prisutno 180 vrsta ptica od kojih je 90% gnezdarica, i 39 vrsta sisara, čine izuzetno prirodno bogatstvo ovog Nacionalnog parka (Turistička organizacija Srbije, 2018).

Postoje dva izvora radioaktivne vode: Marine vode i Krčmar vode i nekoliko reka: Barska, Samokovska, Rečica, Gobeljska reka, Brzečka, Duboka, Šutanovačka, Mramorska, Bela reka, Minina, Ciganska, Srebrnačka, Zaplaninska reka. Na toku Samokovske reke, najveće vodene arterije Kopaonika, formiraju se mali vodopadi i bukovi, dok se na Zaplaninskoj reci formira višestepeni vodopad Jelovarnik u dužini od 80 m. Na području Kopaonika nalazi se nekoliko urvinskih jezera, od kojih je najveće Semeteško jezero (Nacionalni park Kopaonik, 2018).

Na Kopaoniku se nalaze brojni kulturno-istorijski spomenici – Svetilište Metode, Crkva Svetog Petra i Pavla u Krivoj Reci, spomenik Josifu Pančiću, Mijatovića jaz, arheološki lokalitet Gradina-Đokin most, arheološki lokalitet Nebeske stolice, Đački grob, Bačije Meka presedla, Đorđevića bačije, Bećirovac, arheološki lokalitet Zaječak, Staro kupatilo (turski hamam) u Jošaničkoj banji, Novo kupatilo u Jošaničkoj banji, Arheološko nalazište Jela, Arheološko nalazište Crkvine, lokalitet kod Duba, lokalitet Čučaica, lokalitet Crkvište, lokalitet Kolovnik, lokalitet Gradina, lokalitet u naselju Čajetina, mesto pogubljenja civilnih žrtava (nemačko-bugarska kaznena ekspedicija). Potencijal navedenih kulturno-istorijskih vrednosti još nije iskorišćen u turističke svrhe i ne postoji adekvatan režim zaštite zbog toga što još uvek nisu sprovedena detaljnija istraživanja i valorizacija. Nasuprot tome, prirodne atraktivnosti su sistematizovane i nalaze se pod upravom NP *Kopaonik*, ali im nedostaje adekvatan mehanizam zaštite i prezentacije za turiste (interpretacioni centri, označene pešačke staze, štampani materijali) (Horwath, 2009).

MATERIJALNA BAZA ZA RAZVOJ TURIZMA

Planina Tara je destinacija koja nudi aktivan odmor, rekreaciju, zdravstveni, poslovni, ruralni turizam kao i one oblike turizma koji su vezani za prirodu. Diferencirano je pet iskustvenih područja, odnosno pet definisanih razvojnih turističkih zona, a to su (Sportsko turistički centar Bajina Bašta, 2007): Predov krst, Perućac, Kaluđerske Bare, Bajina Bašta i Mitrovac.

Najpoznatiji turistički centar su Kaluđerske bare, gde se nalazi hotel sa tri zvezdice Omorika sa dependansom, Javor, hotel sa dve zvezdice Beli Bor i vila Tara Luks. Hotel Omorika raspolaže sa 370 ležaja i poseduje bazen, saunu, bioskopsku i sportsku salu, kuglanu, banquet salu, restoran,

travnati fudbalski teren, teniske terene. Depandans Javor se nalazi u njegovoj neposrednoj blizini i raspolaže sa 50 ležajeva. Hotel Beli Bor raspolaže sa 300 ležajeva. Posедуje restoran, kafanu, dva aperitiv bara, klub, bioskopsku dvoranu, TV sale sa satelitskim programom, bilijar i salu za stoni tenis. Vila Tara Luks raspolaže sa dva apartmana i 14 soba. Hotelski kompleks na Kaluđerskim Barama nalazi se izvan NP *Tara*, ali organizaciono, teritorijalno i saobraćajno sasvim je vezan za NP. Od dodatnih sadržaja nudi saunu, teretanu, sto za stoni tenis, diskoteku, etno restoran. U ovoj zoni nalazi se i ergela konja i konjički klub Dora koji ima pozitivan efekat na poboljšanje sadržaja i razvoja sporta na planini Tara (Planina Tara, 2018).

Najkvalitetniji skijaški tereni na Tari su u reonu Predovog krsta koji se nalazi na 1.075 m nadmorske visine. Dužina staze je od 3 do 5 km. Nalazi se na krajnjem zapadu Tare, gde su najočuvaniji predeli u Srbiji i gde se nalaze tri rezervata prirode: Zvezda planina, Brusnica i Karaula štula. Pored objekata u funkciji NP, ovde se nalazi Planinarski dom i Lovačka kuća. Razvijena je mreža šumskih puteva koji su pogodni za planinski biciklizam (Planina Tara, 2018). Ova zona najviše odgovara za razvoj ruralnog turizma, zadovoljenja specijalnih interesa, kratke odmora, kanjoning i različite turinge.

Zona Perućac je poznato turističko naselje sa velikim kupalištem, restoranima, bazenima za decu, vilom Perućac, sa nekoliko kafića i poštom. Ovde se nalazi ribnjak pastrmki, kao i hotel Jezero koji je sagrađen 1976. godine i ima 150 ležajeva (Drina, 2018). Razvojna zona Perućac ima sve uslove da se specijalizuje i postane vodeća ribolovna destinacija Srbije i destinacija koja nudi različite aktivnosti i doživljaje na vodi, razvoj letnjeg i zimskog odmora ali i za kraća zadržavanja, kao i korišćenje ruralnih pogodnosti.

Od značaja za razvoj turizma Tare je dečije odmaralište u Mitrovcu, koje se sastoji od 7 paviljona planinskog tipa. Raspolaže sa 600 mesta, sa kompletnim sportskim terenima i tri ski lifta. U okviru odmarališta se nalaze restoran, kantina, biblioteka, prodajni punkt, diskoteka, sala za zabavu, bazen, sauna, frizerski salon i lekarska ambulanta (Mitrovac na Tari, 2018).

Zona Bajina Bašta poznata je po turističkim manifestacijama poput *Drinske regate*, *Most festa*, *Dana mladice* i druge.

Na planini Tari se nalazi i preko 250 objekata privatnog smeštaja.

Za razliku od planine Tare na Kopaoniku ima više hotela. Celokupan smeštaj na Kopaoniku može se podeliti na: hotele, vile, odmarališta, apartmane i vikendice. Najpoznatiji hotel je *Grand Hotel & Spa*, kategorisan sa četiri zvezdice. Hotel ima preko 221 luksuznih soba i apartmana, 1.000 ležajeva, *spa* i *wellness* centar, kongresni centar (kongresna sala, 3 konferencijske sale, multifunkcionalna sala), fitnes salu, sportsku salu, kuglanu, dečiji centar, butike, frizerski salon i drugo (MK Mountain Resort, 2018). Četiri zvezdice ima i jedan od najstarijih hotela na Kopaoniku, hotel Putnik, otvoren još 1958. godine, kapaciteta 244 ležajeva u kojem su na raspolaganju dodatni sadržaji poput *wellness* i *spa* centra, fitnes centara, dve konferencijske sale, dečija igraonica i bioskop, skijašnica, višenamenski otvoreni teren, pansionski i *a la kart* restoran, frizerski salon, butici, trafika. Noviji hotel sa četiri zvezdice je hotel Grey, kapaciteta 17 soba. Lociran u centralnom delu Kopaonika, sadrži *spa* centar, nudi mogućnost iznajmljivanja ski opreme i ski škole. Pored ovih hotela postoje i sledeći hoteli: Srebrnac – kapaciteta 180 ležajeva, Srebrna lisica – kapaciteta 154 ležaja, Club A – kapaciteta 96 soba i 2 apartmana, hotel Mount – kapaciteta 13 apartmana, hotel Rtanj – kapaciteta 235 ležajeva, hotel Olga Dedijer – kapaciteta 232 ležaja, hotel Kraljevi Čardaci – kapaciteta 199 apartmana, hotel Milmari – kapaciteta 53 smeštajne jedinice, aparthotel Foka Spa – kapaciteta 37 apartmana, hotel Junior kapaciteta – 71 soba i 7 apartmana, apart hotel MujEn Lux – kapaciteta 32 sobe. Gotovo svi hoteli u svom sastavu imaju dodatne sadržaje poput *wellness* i *spa* centra, teretana, igraonica za decu i drugo. Na Kopaoniku se još nalazi preko 40 vila, 2 odmarališta, a pored toga, turisti smeštaj mogu naći u mnogobrojnim vikendicama i kućama (InfoKop, 2018). Pored objekata za smeštaj postoje i objekti samo za hranu i/ili piće, u vidu kafića i restorana. U centru se nalaze pošta, banka i prodavnice različitih vrsta.

Važećim Prostornim planom utvrđen je ukupni kapacitet od oko 12.400 ležajeva na području NP *Kopaonik* i oko 30.000 u njegovoj zaštitnoj zoni (Ministarstvo građevinarstva saobraćaja i infrastrukture, Sektor za prostorno planiranje, urbanizam i stanovanje, 2018). Treba napomenuti da se pored postojećih kapaciteta već gradi i planira gradnja novih smeštajnih kapaciteta i dodatnih turističkih sadržaja.

Ski-centar Kopaonik raspolaže sa preko 50 km uređenih alpskih staza. Staze opslužuje sistem od 24 žičare ukupnog kapaciteta oko 30.000 skijaša na čas, što ga svrstava u red najvećih ski-centara u ovom delu

Evrope (Kopaonik, 2018). Radi osiguranja bezbednosti destinacije postoji Gorska služba spasavanja, čiji tim spasilaca pomaže ukoliko dođe do nekih nesreća. Pored razvijene zimske sezone, brojni dodatni sadržaji na otvorenom doprinose razvoju letnje sezone, među kojima su: sportski tereni na otvorenom, *zip line*, vožnja trotočkašem, vožnja bobom na šinama, tjubing, trim staze za rekreativce, avantura park, planinski biciklizam, vožnja žičarom i drugo.

Pored sportsko-rekreativnog, razvijen je kongresni turizam, jer postoji veći broj hotela koji raspolažu adekvatnim salama za organizovanjem različitih poslovnih skupova. Velike sale imaju hoteli: Apart hotel & Spa Zoned, čija je sala kapaciteta 1.100 mesta, Kraljevi čardaci, koji ima četiri sale od kojih je najveća kapaciteta 350 mesta, hotel Grand, sa pet sala od kojih je najveća 1.300 mesta, MujEn Lux, čija je sala kapaciteta 1.000 mesta, Club A, koji ima pet sala od kojih je najveća kapaciteta 60 mesta (Kongresni turizam, 2018).

Kako bi se unapredila letnja sezona organizuju se manifestacije kao što su, vožnja terenskih vozila *Stazama Serbian Trophy*, orijenting takmičenje *Orienteering Kopaonik Open*, *Dani borovnice*, biciklistička trka *Tri strane Kopaonika* i drugi događaji lokalnog karaktera (Kopaonik, 2018).

TURISTIČKI PROMET

Analizom turističkog prometa planine Tare prikazanom u Tabeli 2. za period od 2013. do 2017. godine, dolazimo do zaključka da domaći turisti više posećuju ovu destinaciju i u proseku borave duže, jer ostvaruju prosečan broj od 3,96 noćenja, dok strani turisti u proseku ostvaruju 2,65 noćenja. Najveći turistički promet ostvaren je u 2017. godini. Ipak, u istoj godini zabeležen je najmanji broj stranih turista u posmatranom periodu. U odnosu na 2013. godinu broj stranih turista u 2017. godini bio je za 23,49% manji, dok je njihov prosečan broj noćenja opao sa 3,08 na 2,50 u 2017. godini. Najveći rast ukupnog broja turista od 12,46% ostvaren je u 2015. godini, dok je u 2017. godini u odnosu na 2016. zabeležen rast od 1,52% (Republički zavod za statistiku, 2018).

Tabela 2: *Turistički promet planine Tare 2013–2017. godine*

Godina	Broj turista			Broj noćenja		
	Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno	Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno
2013.	52.498	5.376	57.874	210.391	16.544	226.935
2014.	48.117	4.555	52.672	194.564	12.090	206.654
2015.	54.140	5.096	59.236	208.953	12.514	221.467
2016.	59.249	4.492	63.741	232.038	11.575	243.613
2017.	60.602	4.113	64.715	240.504	10.286	250.790

Izvor: *Republički zavod za statistiku. Statistički godišnjak Srbije (2014–2017). Beograd; Republički zavod za statistiku (2018). Turistički promet – decembar 2017, Beograd.*

Kao i na planini Tari, i na Kopaoniku je najveći turistički promet ostvaren u 2017. godini. Takođe, Kopaonik više posećuju domaći turisti koji ostvaruju u proseku 4,21 noćenja, za razliku od stranih turista koji u proseku ostvaruju 4,51 noćenja. Kopaonik beleži porast kako domaćih tako i stranih turista iz godine u godinu, ukoliko izuzmemo blagi pad broja domaćih turista u 2014. godini u odnosu na 2013. od 9,88% (Tabela 3). Najveći porast ukupnog broja turista ostvaren je u 2015. godini, kada je zabeležen rast od 41,09%. Najveći turistički promet ostvaren u 2017. godini, ali je stopa rasta u padu i iznosi 11,22%, dok je u prethodnoj iznosila 15,41%.

Tabela 3: *Turistički promet Kopaonika 2013–2017. godine*

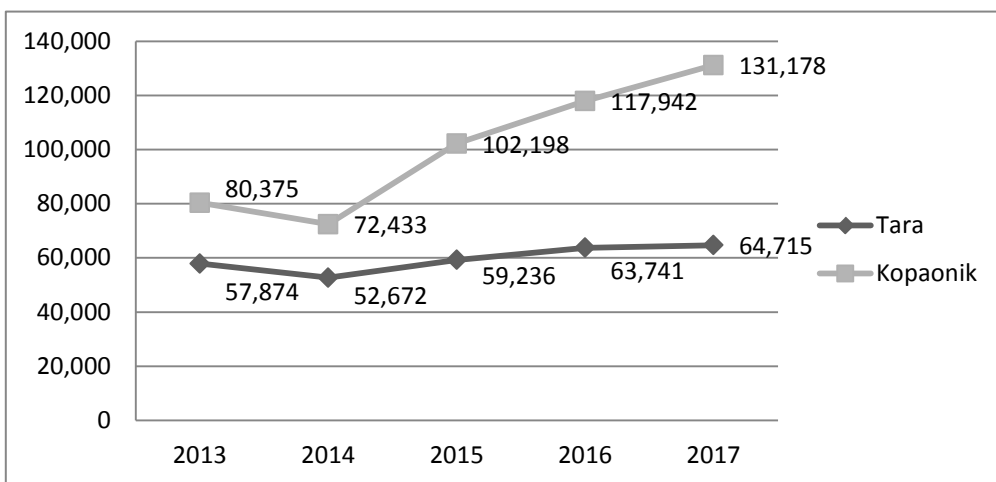
Godina	Broj turista			Broj noćenja		
	Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno	Domaći turisti	Strani turisti	Ukupno
2013.	70.301	10.074	80.375	293.746	47.553	341.299
2014.	61.496	10.937	72.433	271.763	51.370	323.133
2015.	87.453	14.745	102.198	362.945	64.438	427.383
2016.	97.571	20.371	117.942	406.778	88.975	495.753
2017.	107.417	23.761	131.178	445.971	104.991	550.962

Izvor: *Republički zavod za statistiku. Statistički godišnjak Srbije (2014–2017). Beograd; Republički zavod za statistiku (2018). Turistički promet – decembar 2017, Beograd.*

Poređenjem ukupnog broja turista u periodu od 2013. do 2017. godine koji su posetili Taru i ukupnog broja turista koji su posetili Kopaonik,

uočava se jasna razlika u razvijenosti turizma ovih destinacija. Kopaonik je u posmatranom periodu imao veći broj turista, veći turistički promet i stopa rasta broja turista je veća od stope rasta broja turista na planini Tari. Samo u 2017. godini broj turista koji su posetili Kopaonik bio je veći čak za 50,67% u odnosu na broj turista koji su posetili planinu Taru. Obe destinacije su imale pad broja turista u 2014. godini i najveći porast broja turista u 2015. godini, od kada se i nastavlja rast broja turista po nižim stopama rasta.

Grafikon 1: Uporedni prikaz ukupnog broja turista na Tari i Kopaoniku 2013–2017.

ZAKLJUČAK

Nacionalni parkovi poseduju atraktivne prirodne vrednosti koje privlače veliki broj posetilaca što uslovljava razvoj turizma na ovim područjima. Planiranje privrednih aktivnosti u nacionalnim parkovima je neophodno kako bi se životna sredina, naročito one vrednosti koje su zaštićene zakonom, sačuvala za buduće generacije. Održivi razvoj je jedini mogući način razvoja turizma u nacionalnim parkovima, kako se ne bi degradirala specifičnost ovih destinacija, a to je jedinstveno prirodno bogatstvo.

Turističko-geografski položaj NP *Tara* i NP *Kopaonik* se može oceniti kao povoljan za razvoj turizma. Raznovrsnost flore i faune, jedinstveni pejzaži, brojne hidrografske vrednosti čine primarne atraktivnosti NP

Tara i NP *Kopaonik*. Oba NP poseduju i kulturno-istorijske vrednosti, od kojih većina nije dovoljno valorizovana.

NP *Tara* je po površini veći od NP *Kopaonik*, i poseduje manje razvijenu materijalnu bazu za razvoj turizma. Najznačajniji objekti za smeštaj na Tari su hotel sa tri zvezdice Omorika, Depandans Javor, hotel sa dve zvezdice Beli Bor, vila Tara Luks i dečije odmaralište Mitrovac. Zastupljeni su dodatni sadržaji, poput raftinga, krstarenja rekom Drinom, ribolova i drugo. Na Kopaoniku je više wellness i spa centara u okviru hotela, ali sve je više i drugih dodatnih sadržaja koji se mogu koristiti tokom leta kao što su vožnja bobom, avantura park, vožnja trotočkašem i drugo, te se može zaključiti da je širi asortiman dodatnih sadržaja na Kopaoniku nego na planini Tari. Takođe, više je hotela, i drugih objekata za smeštaj na Kopaoniku i postoji luksurniji tip smeštaja u vidu nekoliko hotela sa četiri zvezdica, dok na je na Tari hotel najveće kategorije hotel sa tri zvezdica. Sa preko 50 km dugih ski-staza Kopaonik je veći ski-centar nego Tara, po čemu je najpre i prepoznatljiv na turističkom tržištu.

U celokupnom posmatranom periodu od 2013. do 2017. godine, turistički promet Kopaonika bio je veći od turističkog prometa planine Tare. Postoji tendencija rasta turističkog prometa u ovim destinacijama.

Može se zaključiti da je turizam razvijeniji na Kopaoniku, najpre zbog činjenice da je turistički promet veći nego na Tari i zbog toga što ima više objekata za smeštaj, zabavu i rekreaciju. Najrazvijeniji oblici turizma na Kopaoniku su sportsko-rekreativni turizam (ski- turizam), kongresni i avanturistički, na Tari takođe, ali u manjoj meri nego na Kopaoniku.

Razvoj turizma u destinacijama ovog tipa uslovljava nastanak problema poput neplanske (divlje) gradnje turističkih objekata što se može negativno odraziti na zaštićene vrednosti ovog područja. Kratkoročno gledano, destruktivni uticaji turizma na životnu sredinu ne moraju dovesti do većeg stepena uništenja prirodnih resursa. Međutim, sa daljom ekspanzijom ove delatnosti u nacionalnim parkovima bez planiranja i realizacije planova turizam bi indirektno i direktno mogao da delimično ili u potpunosti degradira životnu sredinu.

Postavlja se pitanje da li dalja ekspanzija turizma na Kopaoniku i na Tari, a naročito na Kopaoniku, s obzirom na trenutno stanje razvijenosti, može ostvariti negativne uticaje na prostor i vrednosti nacionalnih parkova, zbog čega su potrebna istraživanja uticaja turizma na životnu sredinu u ovim destinacijama.

TOURISM DESTINATION BENCHMARKING ANALYSIS OF THE TARA AND KOPAONIK NATIONAL PARKS

Abstract: *The most visited national parks of Serbia are Kopaonik and Tara. The aim of the paper is to compare these two national parks as tourist destinations and to highlight the importance of tourism planning in national parks. Data on the current state of tourism in the Tara National Park and Kopaonik National Park were collected through a review of relevant literature and websites, and analyzed in terms of comparison, i.e. using benchmarking and statistical methods. The benchmarking analysis was carried out for these two most visited national parks of Serbia, but it should be emphasized that the motives for visiting these destinations are not only their natural values. Kopaonik is the most visited mountain in Serbia after Zlatibor and an attractive winter resort not only on the domestic but also on the international tourism market. The tourist capacities of Kopaonik are greater and better in terms of quality than those located on the mountain of Tara and tourist traffic is greater on Kopaonik than on the Tara mountain.*

Keywords: *National park, Tara, Kopaonik, tourist traffic, benchmarking*

LITERATURA

1. Armaitiene, A., Bertuzyte, R., & Vaskaitis, E. (2014). Conceptual framework for rethinking of nature heritage management and health tourism in national parks. *Procedia-social and behavioral sciences*, 148, 330-337.
2. Biederman P.S. (2008). *Travel and Tourism, an industry primer*, Upper Saddle River, NJ:Pearson edu.
3. Bratić, M. (2015), *Uloga planinskih turističkih centara u ukupnom turizmu Srbije*, doktorska disertacija, Prirodno matematički fakultet, Niš.
4. Cvjetičanin, R., Perović, M. (2007), Autohtona dendroflora nacionalnog parka „Tara“. Zbornik radova *Osnovne ekološke i strukturno proizvodne karakteristike tipova šuma Đerdapa i Tare*. Ministarstvo nauke Republike Srbije, Šumarski fakultet Univerziteta u Beogradu, NP „Đerdap“ i NP „Tara“. str. 153.-162.

5. Damjanović, I. (2009), *Nacionalni parkovi kao specifične turističke destinacije*, master rad, Univerzitet Singidunum, Beograd.
6. Đorđević, D. (2014), *Uloga i značaj planiranja infrastrukture u razvoju planinskog turizma u Srbiji*, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Geografski fakultet, Beograd.
7. Drina, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://drina-reka.com/perucac/>
8. Eagles, P. F., & McCool, S. F. (2002). *Tourism in national parks and protected areas: Planning and management*. CABI.
9. Eagles, P., McCool, S. and Haynes, C. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas Guidelines for Planning and Management*, IUCN, UK.
10. Gee, C. Y., Fayos-Sola', E., & World Tourism Organization. (1999). *International tourism: A global perspective*. Madrid: World Tourism Organization.
11. Horwath (2009), *Master plan za turističku destinaciju Kopaonik*, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.infokop.net/images/stories/Dokumenta/Horwath-Master-plan-Kopaonik.pdf>
12. Infokop, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.infokop.net/smestaj/index.php>
13. IUCN, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.biodiversitya-z.org/content/iucn-category-ii-national-park>
14. Javno preduzeće Nacionalni park Tara (2015), *Plan upravljanja nacionalnog parka Tara - Natura 2000*, Bajna Bašta
15. JP Nacionalni park Tara (2013), *Retke ptice nacionalnog parka Tara*, Novi Sad.
16. JUGINUS (2012), *Prostorni plan opštine Bajna Bašta*, Beograd-Bajina Bašta.
17. Kongresni turizam, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.kongresniturizam.com/HoteliEventProstori/kopaonik>
18. Kopaonik, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://kopaonikonline.com/kopaonik-kalendar-letnjih-dogadaja-i-manifestacija/>
19. Kopaonik, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.kopaonik.rs/zicare-tabelarno/>
20. Marinoski, N., Stamenković, P., Ilić, D. (2015), *Turistička Geografija*, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Leskovac.
21. Milenković, S. (2006). *Međusobni odnosi turizma i životne sredine*, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu.

22. Milićević, S., Kostić, M., Đorđević, N. (2016), Specificity of ecotourism destination management, *Book of proceedings of 3rd International Conference: "Higher education in function of development of tourism in Serbia and Western Balkans "*, Business and Technical College of Applied Sciences, 30. septembar – 1. oktobar, Užice, Srbija, pp. 277-288
23. Ministarstvo građevinarstva saobraćaja i infrastrukture sektor za prostorno planiranje, urbanizam i stanovanje, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Rani%20javni%20uvid%20povodom%20izrade%20PPPPN%20NP%20Kopaonik.pdf>
24. Mitrovac na Tari, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.cdlbgd.rs/odmaralista/>
25. MK Mountain Resort, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <https://www.mkresort.com/page/o-nama>
26. Nacionalni park Kopaonik, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.kopaonik.rs/nacionalni-park-kopaonik/>
27. Nacionalni park Tara – položaj, proglašenje nacionalnog parka i zone zaštite, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.geografija.rs/nacionalni-parkovi/tara/nacionalni-park-tara-proglasenje-i-zone-zastite/>
28. Planina Tara, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: http://www.tara-planina.com/tara_hoteli.html,
29. Repka, P., & Švecová, M. (2012). Environmental education in conditions of National Parks of Slovak Republic. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 55, 628-634.
30. Republički zavod za statistiku, Statistički godišnjak Srbije (2014-2017), Beograd.
31. Republički zavod za statistiku (2018). *Turistički promet – decembar 2017*, Beograd.
32. Sportsko turistički centar Bajina Bašta (2007), *Master plan razvoja turizma sa poslovnim planom za planinu Taru i njeno okruženje*, Horwath consulting, Zagreb.
33. Stojanović, V. (2011). *Turizam i održivi razvoj*, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Univerzitet u Novom Sadu.
34. Turistička organizacija Srbije, *Nacionalni park Kopaonik*, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.serbia.travel/destinacije/gradovi-i-opstine.a-228.434.html>

35. Vesti (2016), *Iz edicije Službenog glasnika Leksikoni nacionalnih parkova Srbije: Leksikon Tare*, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: http://www.graduzice.org/documents/VESTI_3494_1673.pdf
36. Vlada Republike Srbije, *Uredba o utvrđivanju Prostornog plana područja posebne namene Nacionalnog parka Kopaonik*, Službeni glasnik RS, broj 89 od 2. novembra 2016, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/55d7e40b-94e7-425e-8216-c4d6ee488c4b> -
37. Vlada Republike Srbije, *Zakon o nacionalnim parkovima*, Službeni glasnik RS, broj 84 od 6 oktobra 2015, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2015/2186-15%20lat.pdf>
38. Vlada Republike Srbije, *Zakon o zaštiti prirode*, Sl. glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 - ispr i 14/2016, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prirode.html
39. Zavod za zaštitu prirode Srbije, (2018, septembar 27), Preuzeto sa: http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=zastita_prirode_o_zasticenim_podrucjima

ZAHVALNICA

Rad predstavlja deo rezultata na projektu III 46006 "Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru dunavskog regiona", finansiranog od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.